

Kereskedelem, pénzverés és pénzügyigazgatás a középkorban

készítette: Kurucz Zoltán Márk

A dolgozatomban célja, hogy képet adjon a középkori Magyarország kül- és belkereskedelméről illetve bemutassa a pénzügyigazgatás rendszerét az 1387 és 1526 közötti időszakban.

Az anyaggyűjtés során találtam rá a *Gazdaság és Gazdálkodás a Középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet* című könyvre, ezt használom a dolgozat elkészítéséhez. A mű Laszlovszky József oktatási és kutatási módszereire épül, a benne található publikációkat vagy ő vagy a tanítványai készítették el, a könyv tehát egy tematikus gyűjtemény. Nagyon jól használható, széles képet ad a középkori magyar gazdaságról. Látszik, hogy megfelelő hozzáértéssel készítették el, már-már hihetetlen mennyiségű hivatkozással támasztanak alá minden egyes témakört a csontmegmunkálástól kezdve a bányászatot át egészen a kolostorok gazdálkodásáig.

Pénzverés és pénzügyigazgatás

A dolgozat indításaként szeretném bemutatni a pénzügyi rendszert és annak változását. Károly Róbert uralkodásától kezdve az ország pénzügyeivel a *tárnokmester* foglalkozott, ő rendelkezett a koronajavak kezeléséről, valamint a pénzverésért, a só- és vámigazgatásért is ő volt felelős. Amikor a tárnokmesteri tisztség hatásköreit tovább bővítették és már politikai, bírói és közigazgatási szerepe is volt, szükségessé vált egy új tisztség létrehozása. Az új tisztség a *kincstartó*, aki kezdetben a kincstárnok alárendeltjeként funkcionál, de a 15. századra átveszi a királyi pénzügyigazgatást.

Károly Róbert a pénzverők - és bányakamarák összevonásával egy egyesített rendszert hozott létre, és megoldotta a bányavidéken működő pénzverők nemesfémellátását. Az intézkedés eredményeként 1338 után a *kamaraispán* igazgatta az egyesített pénzverő- és bányakamarát. A király a kamarákat haszonbérletre adta, akik így a királlyal magánjogi szerződésben álltak és közvetlenül a királynak tartoztak felelősséggel. A bérleti szerződések egy évre szóltak februári vagy márciusi érvényességtől, mindkét esetben egy ünnephez kötötték a szerződés érvénybe lépését, ez Gyertaszentelő Boldogasszony (február 2.) és Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) napja volt. 1336-tól kezdődően a szerződések magukba foglalták, hogy a bérletnek előhaszonbérleti joga van, tehát megújíthatta a szerződését. Az egyesített pénzverő és bányakamarák élén álló kamaraispánok felügyelték a bányaművelést, hajtották be az *urburát*¹, gondoskodtak a bányügyi jogszolgáltatásról, felelősek voltak a nemesfém beváltásért, nemesfém-finomításért és a pénzverésért is. Feladatuk annyira teljes körű volt, hogy a pénzverők számaira is kiterjedt, ezeket pecséttel ellátott, három kulccsal lezárt szekrényben kellett elhelyezniük és csak a kamaraispánnal együtt nyithatták ki. Az ő személyes jelenlétükben történt a pénz készítéséhez szükséges nemesfém öntése és maga a pénzverés is. Az elkészült pénzek súlyát és finomságát pedig minden héten ellenőrizniük kellett. A 14.

1 Kitermelt érc után fizetendő illeték. (arany egy tizede, ezüst vagy egyéb fém egy nyolcada)

század közepétől megváltozik a pénzügyigazgatás szervezete és a pénzverőkamara-ispánok feladatköre, elveszítik a pénzszedéssel kapcsolatos jogköreiket,

A pénzverés időről időre egy ember kezében összpontosult, ami hatalmas jövedelemmel, és befolyással járt együtt, és így nem is meglepő, hogy a pozíció megszerzésében külföldiek is érdekeltek voltak. „Az 1387 és 1437 között íródott forrásokban említett kamaraispánok kivétel nélkül külföldiek voltak.”² Nincs információnk arról, hogy a kamarabérlők milyen haszonkulccsal dolgoztak, de igen nagy lehetőséget rejtett magában a nemesfém. Az is megtörtént, hogy a bérlő nem a saját nevében járt el a szerződés megkötésekor, hanem külföldi csoportok megbízásából vagy akár beltagként kötött szerződést.

Bérlrendszer formájában a pénzverés hatékonyan működött, csak az ellenőrzés rendszerét kellett tökéletesíteni. Fennmaradt egy, a Királyi Tanács számára készített törvény előterjesztés 1415-1417 körülről, ebben azt javasolják, hogy nevezzenek ki egy nemest a pénzverés őréül, akinek az lenne a feladata, hogy felülvizsgálja a pénzverés próbáját. Ez a törvényjavaslat nem került beiktatásra, helyette egy Károly Róbert által bevezetett rendelet szerint az eszergomi érsek egy hivatalnoka (*pisetarius*) mellett a tárnokmester látja el ezt a feladatot.

A későközépkori pénzeket Pohl Artur osztályozta aszerint, hogy milyen verde- és mesterjegy látható rajtuk. Ezeknek a jegyeknek a pénzverés ellenőrzésében volt szerepük. Ez a kettős rendszer csak Zsigmond király német származású kamaraispánjainak veretein alakult ki. A betűpáros első tagja a verdehely első betűje, a második pedig a pénzverésért felelős személy nevének első betűje volt, amennyiben az illető nemes ember volt betű helyett a címere is rákerülhetett az érmére. A rendszer legkorábbi írásban megmaradt nyoma egy 1451-ben kiállított kamarabérlési szerződésben található, amelyben a kassai kamara bérlőinek – Modrár Pál nagyidai kapitánynak és Grenszer Ágoston volt kassai bírónak – előírja, hogy az érmén a kereszt két oldalára kerüljön rá a verdejegye (C – Cassiovia) és a kamaraispán jele. Ez utóbbiról nem találtam pontos leírást.

Miután V. László átvette az ország kormányzását (1452) az osztrák származású Eizinger Ulrik a király és környezete kérésére kimutatást készített a királyi bevételekről. A kamarák teljes jövedelme ebben az időszakban évi 24000 aranyforintra tehető, ami a teljes királyi bevétel 10%-a. Ez az alacsony összeg azzal magyarázható, hogy a verdék többsége Hunyadi János befolyási területén volt és beszüntették tevékenységüket. 1453 környékén Körmöc járt elől a pénzverőkamarák között, ő adta a teljes nyereség felét. 1462 körülre az öt pénzverő kamarából befolyó királyi jövedelem kicsit több, mint a duplájára, 49000 aranyforintra növekedett és Nagybánya termelte a legtöbb nyereséget. Az 1480-as évekre a pénzverő kamarák száma lecsökkent háromra az ötről, Buda és Kassa ezekben az időkben nem termelt hasznot, Körmöc,

2 Gyöngyössy Márton: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387 – 1526). In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet, Budapest, 2008, 187.o

Nagyszében és Nagybánya pedig együtt 42600 aranyforintot hozott a koronának.

Luxemburgi Zsigmond idején a belföldi pénzforgalom szereplői főleg az ezüstpénzek voltak, azonban a pénzrontásnak köszönhetően ezek értéke egyre csökkent. A magyar aranyforint azonban megingathatatlan volt, sikeres fizetőeszközként működött, értéke megegyezett a firenzei aranyforintéval, a velencei dukátéval és magasabb volt, mint a rajnai aranyforinté. Az aranyforint azért marad ilyen stabil, mert a magyar vezetőrétegek és a külföldi (itáliai és délnémet) tőkés csoportok is érdekeltek voltak benne, így a pénzrontás nem kerülhetett szóba, nem úgy, mint a városi polgárok pénzének számító ezüstpénzek esetében. A 15. század elején az ezüstpénzek leértékelődését és ezzel párhuzamosan az aranypénzek felértékelődését figyelhetjük meg. Zsigmond halála után Habsburg Albert kísérletet tett a pénzviszonyok rendezésére, ám ez sikertelen volt. Ez az időszak eléggé kaotikussá vált, hiszen az osztrák határszélen bécsi pénzeket használtak, a délin pedig megjelentek az első oszmán pénzek, Erdélybe pedig a Román pénzek jutottak be. A magyar pénzeket használó területek sem voltak egységesek, mivel Hunyadi János pénzvereteivel szemben Erzsébet Özvegy királyné és később Giskra János saját pénzt veretett, az 1440-es években pedig megjelentek az engedéllyel vert főúri magánpénzek is. Mátyás reformjai sikeresek voltak, hiszen a középkor végi Magyarország nagy részén szinte csak magyar pénzek forogtak, ezt 1526-ig sikerült fenntartani.

Belkereskedelem

A második részben középkori hazánk belkereskedelme kerül górcső alá. Ehhez Kubinyi András írását hívtam segítségül a kötetből, ami „A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon” címmel került publikációra. A hangsúly a hivatásos kereskedőkre fog kerülni, azonban mint az látni fogjuk az elnevezések és a kategóriák nem mindenhol azonosak. A kereskedőtípusokat a városokban ismerhetjük meg legjobban, pontosabban a városi kereskedőket sújtó 1521:7. törvényen keresztül. Ezzel a törvénnyel új adót akartak bevezetni, „...mely szerint a szabad és más, fallal körülvett városokban lakó kereskedők (*Mercatores*), kalmárok (*Institores*), patikáriusok (*Apothecarii*), posztókereskedők, posztómérők (*Pannicidae*), boltosok (*Boltharii*) és más uzorások áruik huszadrészével adózzanak.”³ A törvény értelmében a városfalon kívül élő kereskedők és posztómérők esetében (10. cikkely) már más összeg kerül kiadásra, nekik 50 dénárt kell fizetniük minden szekérhúzó ló után. A törvény korábban (4. cikkely) a lovak adóját csupán 5 dénárban határozta meg. A törvényhozó a városfalakon kívül élő, vásárokra bejáró kereskedőket tőkeerejük függvényében adóztatta meg. A kereskedelemmel foglalkozók megkülönböztetésére a fennmaradt jogkönyvek, számadások, jegyzőkönyvek és végrendeletek a legalkalmasabbak, a források között

3 Kubinyi András: A belkereskedelem a középkori Magyarországon, 229. oldal

kiemelkedő a Budai jogkönyv. A városok saját polgáraiknak akarták megtartani a lehetőséget, hogy kisebb tételben kereskedjenek. Kis tételben csak a vásárok alkalmával lehetett kereskedni, a vásárok idején kívül az idegenek vagy nem kifejezetten azzal a cikkel kereskedők csak nagy tételben adhattak el. A nagykereskedők foglalkozhattak távolsági kereskedelemmel is. Még egy módon lehet megkülönböztetni a kereskedőtípusokat aszerint, hogy alkalmi vagy hivatásos kereskedők. A nagykereskedők gyakran estek az alkalmi kategóriába. A Budai jogkönyv külön említi meg a „boltos urakat” (*geelb herren*) és a következő kategóriákat használja: 1) kereskedők (*kaufleunt*) – ide tartoznak a boltosok is, 2) kalmárok (*cramer*) – ők fűszerfélékkel és más olcsóbb árukkal kereskedtek, ezt a tevékenységüket kizárólag bódékból folytathatták, házaikban vagy boltokban semmiképpen sem. Német nevük a *Krämer* is a *krame* (bódé) szóból származik. 3) posztómérők – az ő privilégiumuk volt a posztók kiskereskedelme. Őket „*kamer-herren*”-nek, vagyis kamrásuraknak is nevezték, mivel a posztómérők kamrákban árultak. 4) a patikáriusok – gyógyszerésznek is nevezték őket, kínálatuk azonban nem korlátozódott gyógyszerekre, náluk lehetett gyertyát is venni például. Óbudán kereskedőházuk is volt. Ez a négy volt a legnagyobb befolyással rendelkező típus, ők részt vettek a városvezetésben is. Mellettük azonban számtalan kisebb gazdasági erejű csoport is volt, ilyenek például a teljesség igénye nélkül a kofák, az ószeresek, a kézművesek, a halárosok, a vászonkereskedők.

Már többször is említettem a vásárokat, így illő néhány sort írni a vásártípusokról is. A vásárok tipizálásában és elnevezésükben azonban nincs mindig egyetértés a szakértők között. Annyi azonban bizonyos, hogy a heti vásár és a sokadalom (latin megfelelője a *nundinae*, aminek a jelentése éves vásár) engedélyezése a király privilégiuma volt. Megszokott volt, hogy ugyanazon a napon két helyszínen csak akkor lehetett vásárt tartani, ha azok több, mint két mérföldre feküdtek egymástól (egy magyar mérföld 8000 m volt). Napi piacra inkább csak az Árpád-korból maradt fenn adat. Ezekre nem vonatkozott a vásárok megszokott védelme. A heti vásárokat egymástól 1-2 nap távolságra tartották, és déltől másnap délig kerültek megrendezésre, így akár meg is szállhattak a kereskedők/vásárlók. Minél nagyobb volt egy vásár annál nagyobb távolságból érkeztek vásárlók. Egy falusi vásárba körülbelül annak 20 km-es körzetéből érkeztek emberek, míg az éves vásározó helyeket több, mint 60 km-es távolságból is felkeresték a vásárlók. Az évi vásárt tartó városok közül kiemelkedik Székesfehérvár, ahol évente négy sokadalmat tartottak. A másik ilyen Nagyvárad, ahol tizenegy sokadalmat tartottak egy esztendőben. Nagyon sok feljegyzés maradt fenn arról, hogy milyen rablásokat követtek el a vásárra vagy vásárról igyekvők sérelmére, néhány példa ezekre: 1390-ben a báthori szerdai vásáron két hordó bort és nyolc lovat vettek el jobbágyoktól, 1422-ben jobbágyok utaztak a kállói szombati hetivásárra azzal a céllal, hogy 26 forintért értékesítsenek egy nyolc füstölt félsertést, ám útközben elfogták őket, 1444-ben Rozgonyi György embereitől a csallóközi sokadalomban vásárolt 200 ökrét és 6 lovat

rabolták el az úton. A sokadalmakon külföldi posztót is lehetett vásárolni, van is egy feljegyzés 1431-ből, amiben a székesfehérvári Szent István napi sokadalomra igyekvőktől 1000 forint értékű árut loptak el. Több feljegyzés született a jobbágyok kirablásáról, akár 20-100 forint közötti összeg is lehetett náluk.

A kereskedelmet elősegítő intézkedés volt az árumegállító jog. Amikor a kereskedő egy olyan városhoz ért, amit a király ezzel a joggal ruházott fel, a kereskedőnek meg kellett állnia és termékeit fel kellett kínálnia megvásárlásra a helyieknek. Gyakran kapcsolódott hozzá útkényszer, ami lehetetlenné tette az árumegállító joggal rendelkező városok kikerülését. Az árumegállítás gyakran a heti piacokhoz kötődött.

Külkereskedelem

Térjünk át a késő középkori Magyarország külkereskedelmére, a külső forgalomba kerülő árucikkek, illetve a behozottak sokáig csak luxuscikkek voltak, az élelmiszerek, elsődleges fogyasztási, és az olcsóbb cikkek csak később kerülnek bele a körbe. Hazánk középkori külkereskedelme több elkülöníthető szakaszra oszlik. Az Árpád-kor tatárjárásig terjedő időszakára a luxustermékek kizárólagos dominanciája volt jellemző. Az erre az időszakra vonatkozó források nem alkalmasak statisztikai jellegű megállapításokra. A tatárjárás után nyílik lehetőség olcsóbb külföldi termékek importjára (kerámiatárgyak, kések). A fellendülés háttérében a nemesfémbányászat fellendülése és az élőállat-export állt, ezek adták meg a megfelelő vásárlóerőt. Erre az időszakra nagyban javult az írott források minősége, lehetőség nyílik a pontosabb rekonstrukcióra. Ezek a dokumentumok például az oklevelek, vámnaplók, és vámszabások. Erre az időszakra hazánk direkt és közvetítőkön keresztül zajló kapcsolatokat épített ki minden meghatározó európai régióval.

A 14. századra hazánk helyzete gyökeresen megváltozott az európai kereskedelmi palettán. Ennek oka a felfutóban lévő nemesfém-kitermelés. Ez a folyamat felkeltette Európa érdeklődését. A kitermelés megtöbbszöröződése a céltudatos uralkodói intézkedéseknek köszönhető. (Bányavárosok alapítása, bányavárosi jog adományozása, az urbura új rendszerű alkalmazása, nemesfém-forgalmazás uralkodói monopóliummá tétele, aranyforint veretése 1325 után.) Pontos adatokat nem lehet meghatározni az időszakra, de ekkoriban az európai aranykitermelés döntő része (egyések szerint 90%-a) hazánkból származott. Az ország aranytermelése az 1500 kg körüli szinten mozgott éves szinten⁴.

A későközépkori kereskedelmi áruösszetételről a pozsonyi harmincad 1957-58. évi számadáskönyve ad képet, a napló szerint a behozatal a teljes árukereskedelem 89%-át tette ki. Azonban ez nem tekinthető az ország külkereskedelmét jellemző tényezőnek, a források töredékessége miatt. Nyugat felé az export nagy részét a lábön hajtott szarvasmarha

4 „I. Nagy Lajos édesanyja 1341-ban itáliai útjára 6,5 tonna ezüstöt és 5 tonna aranyat vitt, valamint ezen kívül vert pénzt is számottevő mennyiségben.” - *Nagy Balázs* - Magyarország külkereskedelme a középkorban, 268-269. o.

tette ki, ennek elvámolása nem, vagy nem kizárólag Pozsonyban történt, így nem is kerültek bele a vámnaplókba. A nemesfém-termelés csökkenése idején a szarvasmarha export értékelődik fel, fellendül a réz és vas, illetve a bor forgalma is. Az élő marhákat Velencébe, délnémet városokba és Sziléziába hajtották, az úton elszenvedett súlycsökkenést utóhízalással ellensúlyozták az értékesítés előtt. A külkereskedelmi forgalom egyenlege minden bizonnyal negatív volt, a túlnyomó többségű import többségét posztó, textilcikkek, fűszerek és fémeszközök tették ki.

Hosszú, de élvezetes munka volt, remélem sikerült néhány olyan aspektusát bemutatnom a gazdaságnak - kereskedelemnek, ami hasznosnak bizonyul és érdekességként hat. Nem elképzelhetetlen, hogy a free scholler dolgozatomban ezt a témát fogom továbbvinni.

Irodalomjegyzék

Gyöngyössy Márton (2008). *Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387-1526)*. In: Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter (szerk.) (2008) *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, 185-197.o., Budapest: Martin Opitz Kiadó

Kubinyi András (2008) *A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon*. In: Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter (szerk.) (2008) *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, 229-251.o., Budapest: Martin Opitz Kiadó

Nagy Balázs (2008). *Magyarország külkereskedelme a középkorban*. In: Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter (szerk.) (2008) *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, 253-276.o., Budapest: Martin Opitz Kiadó